

A Look at the Colloquial Language Structure of Shams Tabrizi's Magalat

Vahid Mobarak

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Razi, Kermanshah, Iran. Email: vahid_mobarak@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received 05 May 2025 Received in revised form 29 May 2025 Accepted 24 June 2025 Published online 01 July 2025 Keywords: Style, Linguistic aspects, Grammar, Dialogue, Shams's Magalat, Morsal prose of the great.	Part of the style of a text is related to its linguistic features and syntactic structure. Shams's articles, due to their colloquial nature and disorganized note-taking, have a chaotic structure in a large part of them; but in the revised and correspondence sections, they are more organized. This descriptive-analytical essay examines and analyzes the linguistic aspects and syntactic structure of Shams's articles- less addressed by Professor Movahed- and answers the question: what are the linguistic features of the prose of the articles? The findings show that Shams's speech is more concerned with conveying meaning, so a special brevity dominates his speech. In addition, the predominance of short, coherent sentences leads his sentence-making process to moderation in the use of simple and compound sentences. The connection of the vertical axis and its influence on the form of the story and the narrative, and the displacement of syntactic elements that are mostly based on the importance of the part of the narration or delay and explanation and space-making and sometimes adding a forgotten part, have a special frequency. The combination of prose with poetry and Arabic with Persian, religious allusions, allegorical arguments, narrations, represent his skill in preaching and knowledge, which he has repeatedly shown modestly towards Rumi. His insults to his enemies are also unkind. The old Persian vocabulary, the simplicity and fluency of the text and the use of narration and allegory, the use of simile, realism and benefit from the metaphysics of presence and body language, the reference to verses, narrations and stories, the combination of poetry and prose and the educational and commanding tone, despite being technical, have made his prose tend towards the prose of great prose such as the History of Bayhaqi and Qaboos-nameh. The colloquial nature of Shams's articles has sometimes led to a lack of politeness, sometimes to the activation of the exit movement and the transfer of different parts of the sentence to after the verb, and at other times, the speaker has brought the verbs of the sentences to the beginning of the sentence. In the meantime, the movement of withdrawal is greater for clauses and complements. The spirit of laconicism in Shams' speech has led his words to brevity and deletions with and without parallel, and has provided equality in the use of simple and compound sentences, whose dependent clauses are often dependent on adjectives or nouns.

Cite this article: Mobarak, V. (2025), A Look at the Colloquial Language Structure of Shams Tabrizi's Magalat. *Rhetoric and Grammar Studies*, 15 (1). 45-64. DOI: <https://doi.org/10.22091/JLS.2025.12806.1690>

© The Author(s)
DOI: 10.22091/JLS.2025.12806.1690

Publisher: University of Qom

Introduction

Movahed with a tasteful criticism, in the introduction to the articles, while referring to Shams's "refusal of book writing", describes his "charming prose" as follows: "Shams' confident, dominant and dramatic expression and his carefree, unadorned, unpretentious and plaintive tone have a kind of wild, attractive and invigorating beauty." (1990: 38) It can be said the style of speech in Shams' articles with signs such as brevity, ambiguity and conciseness, repetition of verbs, short sentences, dominance of meaning over words, old and common words (Pandam, Lan, Taril, Lakas, Gharareh, Megrama, Lahora, Lars, etc.), is clearly different from the general style and technical and written prose of that period. Shams' discourse, with its frequent and incongruous omissions, is highly instructive and imperative, and is mostly aimed at conveying meaning, so a special brevity dominates his speech, which has led to the frequent use of verbs and relative pronouns in his writing. In addition, the prevalence of short sentences with a direct base leads his sentence-making process to moderation in the use of simple and compound sentences. The postponement and delay of sentence elements after the verb and the omission of the verb are frequently seen in his speech. He himself believed in the effectiveness of his speech and although he was said to have been a man of few words, he did not neglect to talk and converse with those in whose mirror he saw himself. However, he did not have any inclination to collect his articles and write them down, or to write other works. This is similar to what Rumi did in practice when he left school and settled in a monastery; however, the efforts of his disciples, especially Hesam al-Din Chalabi, have bequeathed us valuable works from this reluctance.

Materials and Methods

It is likely to assume that the scripted colloquial speech is different from the written prose of that period because written language changes later than the oral language which is subject to faster changes. Language can show this change in different vocabulary or syntactic (and morphological) structures; of course, adapting the prose of the articles to the written style of his period (technical prose) confirms the rapidity of the change in the colloquial language and Shams' articles, despite having some commonalities with the style of his period, have their own characteristics in terms of vocabulary frequencies, sentence structure and meaning transfer that are different from the style of his period. Separating colloquial or colloquial prose that has been written down from the formal and standard written prose is a necessity due to the deviation from the lexical, syntactic, and even phonetic norms of the colloquial language. This descriptive-analytical essay examines the colloquial language of Shams Tabrizi in his articles and aims to show the characteristics of this explicit, imperative, and didactic language.

Research findings

The findings show that Shams's *Maghalat* is didactic and imperative, and he mostly seeks to convey meaning, so a special brevity dominates his speech, which has led to the frequent use of verbs and continuous pronouns in his speech. In addition, the predominance of short, coherent sentences leads his sentence-building process to moderation in the use of simple and compound sentences. The connection of the vertical axis and its influence on the form of the story and narrative, in the clauses and parts of his speech, are special features of Shams' *Maghalat*, and the shifting of syntactic elements, which is mostly based on the importance of the part of the extension or delay, and the explanation and creation of space, and sometimes the addition of a forgotten part, has a special frequency. The combination of prose with poetry and Arabic with Persian, religious allusions, allegorical arguments, and narrations, are indicative of his skill in preaching and knowledge, which he has repeatedly shown politely towards Rumi. His insults to his enemies are also merciless. The limited use of Arabic words, the presence of old Persian words, the simplicity and fluency of the text, the use of narration and allegory, the use of simile, realism, and the benefit of the metaphysics of presence and body language, the reference to verses, narrations, and stories, the combination of verse and prose, and the educational and commanding tone, despite being technical, have made his prose tend toward the prose of the Mursal Aali such as the History of Bayhaqi and the Qaboos-nameh.

Discussion of Results & Conclusion

Since Shams's *Maghalat* were summarized and then written down from Shams's lectures by others, a large part of this text is disorganized and chaotic; but it seems that his letters and those parts which have been revised are more organized. similes, allegories, simple language, metaphysics of presence and body language, and like popular texts, prose mixed with rhyme, and like official texts, documented in verses, hadiths and the like are used to influence the audience. Being colloquial sometimes causes the abandonment of politeness and often causes the activation of the exit movement and the transfer of different parts of the sentence to the after-verb and sometimes places the verb at the beginning of the sentence. In the meantime, the exit movement is greater for clauses and complements. The spirit of laconicism in Shams' speech has led to brevity and consistent and inconsistent

omissions, and has provided a balance in the use of simple and compound sentences, whose dependent clauses are often based on adjectives or nouns.

نگاهی به ساختار زبان محاوره‌ای مقالات شمس تبریزی

✉ **وحید مبارک**

دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: vahid_mobarak@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۱۰	بخشی از سبک یک متن به ویژگی‌های زبانی و ساخت نحوی آن مربوط می‌شود. مقالات شمس به دلیل محاوره‌ای بودن و نابه‌سامانی در یادداشت‌برداری، ساختی آشفته دارد اما در بخش‌های بازبینی شده و نامه‌نگاری منظم‌تر است. این جستار توصیفی — تحلیلی جنبه‌های زبانی و ساخت نحوی مقالات شمس را که استاد موحّد کمتر بدان پرداخته، مورد بررسی و تحلیل قرار داده است و به این پرسش پاسخ می‌دهد که نثر مقالات چه ویژگی‌های زبانی‌ای دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد که شمس، بیشتر در صدررساندن معناست، لذا ایجازی ویژه بر سخنش حکمفرماست. ضمن اینکه، غلبه جمله‌های کوتاه هم‌پایه معطوف، روند جمله‌سازی او را به اعتدال در کاربرد جمله‌های ساده و مرکب می‌کشاند. پیوند محور عمودی و تأثر آن از شکل داستان و روایت و جابه‌جایی ارکان نحوی بسامدی ویژه دارد. در آمیختگی نثر با نظم و عربی با فارسی، تلمیحات دینی، استدلال‌های تمثیلی و روایت‌ها، خبر از مهارت در وعظ و دانایی وی دارد که بارها ادب‌ورزانه آنرا نسبت به مولانا نشان داده است. دشنام‌های او به دشمنانش بی‌محاباست. وجود واژگان کهن فارسی، سادگی و روانی متن، کاربست روایت، تمثیل، تشبیه، واقع‌گرایی، بهره‌مندی از متافیزیک حضور و زبان بدن، استناد به آیات و روایات و قصص، در آمیختگی نظم و نثر و لحن تعلیمی و آمرانه، نثر او را با وجود فنی بودن متمایل به نثر مرسل عالی همچون تاریخ بیهقی و قابوس‌نامه کرده است. محاوره‌ای بودن مقالات شمس گاهی موجب ترک ادب شده، گاهی سبب فعال شدن گشتار خروج و انتقال بخش‌های مختلف جمله به پس از فعل گشته و گاهی گوینده فعل‌های جملات را به صدر جمله آورده است. در این میان، گشتار خروج برای قیدها و متمم‌ها بیشتر است. روح کم‌گویی در سخن شمس، کلامش را به ایجاز و حذف‌های با قرینه و بی‌قرینه می‌کشاند و مساواتی در کاربرد جمله‌های ساده و مرکب فراهم می‌آورد که بندهای وابسته‌اش اغلب مؤول به صفت یا اسم می‌شوند.

کلیدواژه‌ها:

سبک، جنبه‌های زبانی، دستور زبان، محاوره، مقالات شمس، نثر مرسل عالی.

استناد: مبارک، وحید. (۱۴۰۴). «نگاهی به ساختار زبان محاوره‌ای مقالات شمس تبریزی». پژوهش‌های دستوری و بلاغی. دوره ۱۵. شماره ۲۷. صص:

<https://doi.org/10.22091/JLS.2025.12806.1690> ۴۵-۶۴

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه قم

(۱) مقدمه

اگر قرن هفتم را از دیدگاه نثر نویسی، دورهٔ گلستان و سجع‌نویسی بدانیم و ادامهٔ نثر فنی تلقی کنیم که در پیچ و خم تاریخ‌نگاری فضل‌فروشانه و رمز‌نویسی پر ابهام صوفیانه و اشراقی رو به صنعتی‌شدن گذاشته، باید بگوییم که مقالات شمس نه در لفظ‌پردازی‌های پر از استعاره و ابهام و کنایهٔ تاریخ‌نگاری وارد می‌شود و نه سالک راه گلستان و مقامه‌نویسی و سجع‌پردازی است. شمیسا (۱۳۹۰: ۱۷) نثر را به مرسل، فنی، صنعتی، شکسته و سادهٔ معیوب، قائم مقام، روزنامه‌ای و جدید تقسیم کرده ولی از نثر محاوره‌ای نامی نبرده و در این تقسیم‌بندی به شاخهٔ محاوره‌ای زبان توجهی نکرده است؛ اما خطیبی (۱۳۸۶: ۵۳) محاوره را گونه‌ای از نثر دانسته که عدم رعایت وصل و فصل و موازین در آن مشهود است. نثر مقالات شمس، نثر محاوره‌ای کهن گرایست که به نوشتار درآمده و در جاهایی که مورد بازبینی شمس یا دیگران قرار گرفته از شکل محاوره‌ای به زبان رسمی نزدیک شده است. استاد موحد نیز بر گفتاری و محاوره‌ای بودن نثر مقالات تأکید کرده و آنها را گفتارهایی دانسته که شاید توسط حسام‌الدین یا سلطان ولد یادداشت شده و سپس برخی از آنها بازبینی و اصلاح گشته‌اند (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۲۶ مقدمه). مولوی سخن گفتن شمس را شیرین و شکرین دانسته «تا شنیدم گفتن شیرین او/ می‌فزاید گفتن خویشم ملال» (همان: ۳۷) و موحد (۱۳۸۵: ۳۸) با نقدی ذوقی در مقدمهٔ مقالات، ضمن اشاره به کتاب نوشتن شمس، در مورد نثر با صفا و با جاذبهٔ او چنین می‌گوید: «بیان مطمئن و مسلط و نقش‌پرداز شمس و لحن بی‌اعتنا و بی‌پیرایه و بی‌تکلف و رندانهٔ وی از یک نوع زیبایی وحشی و جذاب و نشئه‌بخش برخوردار است». می‌توان گفت شیوهٔ گفتاری مقالات شمس با سبک عمومی و نثر فنی و مکتوب آن دوره با داشتن نشانه‌هایی چون ایجاز، ابهام، تکرار فعل، جملات کوتاه، غلبه معنا بر لفظ، کلمات کهن و عامه پسند (نظیر پندام، لان، طریل، لکاس، غراره، مقرمه، لاهوره، لرس و...) تفاوتی آشکار دارد. گفتار شمس با حذف‌های باقرینه و بی‌قرینه به شدت تعلیمی و آمرانه است و بیشتر در صدد رساندن معناست، لذا ایجازی ویژه بر سخنش حکمفرماست و سبب کثرت به کاربردن فعل و ضمائر متصل در گفتارش شده است. ضمن اینکه، غلبهٔ جمله‌های کوتاه هم‌پایهٔ معطوف، روند جمله‌سازی او را به اعتدال در کاربرد جمله‌های ساده و مرکب می‌کشاند. تصدیق و تأخیر ارکان جمله به پس از فعل و حذف فعل در سخن او فراوان است. شمس به تأثیرگذاری گفتارش ایمان داشته و با اینکه گویا کم سخن بوده، از سخن گفتن با کسانی که خود را در آینهٔ وجودشان می‌دید، کوتاهی نمی‌کرده است (همان: ۳۸) اما «به جمع‌آوری مقالاتش و مکتوب کردن آنها تمایلی نداشته است» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۶۰۱-۶۰۵ و ۲۲۵) و این مشابه همان کاریست که مولانا در ترک مدرسه و خانقاه-نشینی‌اش، آن را به شکل عملی به انجام رسانید؛ اما اهتمام مریدان و به‌خصوص حسام‌الدین چلبی، آثار ارجمندی را از این رویگردانی برای ما به یادگار نهاده است. فرض می‌کنیم که گفتار و نثر محاوره‌ای مکتوب شده از آن، با نثر مکتوب آن دوره نباید برابر و یکسان باشد چرا که زبان مکتوب و نوشتاری دیرتر از زبان شفاهی تغییر می‌کند و گفتار در معرض تغییر سریع‌تری است و زبان می‌تواند این تحول را در واژگان یا ساخت‌های نحوی متفاوت نشان دهد. تطبیق نثر مقالات با سبک مکتوب دوره‌اش، تغییر سریع زبان محاوره‌ای را تأیید می‌کند و مقالات شمس با وجود داشتن برخی اشتراک‌ها با سبک دوره‌اش، در بسامد واژگان، ساخت جملات و انتقال معنا، ویژگی‌های خاص خود را دارد که متفاوت از سبک دوره است. جداسازی نثر محاوره‌ای یا محاوره‌ای به کتابت درآمده از نثر مکتوب رسمی و معیار به دلیل عدول از هنجارهای واژگانی، نحوی و حتی آوایی زبان محاوره یک ضرورت است. البته کم‌توجهی به متون عارفانه‌ای که براساس گفتار و محاوره پدید آمده‌اند نظیر اسرار التوحید و مقالات شمس باعث شده که حتی در کتاب‌های سبک‌شناسی کمتر به آنها پرداخته

شود. باید گفت «امنیت خاطر شمس در قونیه که حاصل همراهی او با مولوی و تسامح و سهل‌گیری سلاجقه روم بر عارفان و علاقه‌مندی طبقه حاکم و معین‌الدین پروانه (وزیر) و علاءالدین کیکباد سلجوقی به زبان و ادب فارسی» (بهار، ۱۳۷۰: ۳۰/۲) به او این اجازه را می‌دهد که سخن خود را صریح و آشکار بگوید و از مولوی بخواهد که آن سخن را به کمک آیات و احادیث تأیید و مهمور نماید.

(۲) پیشینه پژوهش

برخی از پژوهش‌های دستوری، بلاغی و سبک‌شناسانه مرتبط با این جستار عبارتند از: زرین کوب (۱۳۷۶) مقالات شمس را پراز ژرف‌بینی و نکته‌سنجی می‌داند که بی‌گمان شیوه گفتار و تأویل آن بر غزل و کلیات شمس بی‌تأثیر نبوده است. رضی و فیض (۱۳۸۵) در بحث از عناصر داستان، در اشاره به گفتگو و لحن، به شکل محاوره‌ای و خطابی مقالات شمس تأکید کرده‌اند. خطیبی (۱۳۸۶) در فنّ نثر، بدون نام بردن از اثری خاص، در مورد استقلال نثر محاوره‌ای سخن گفته است. از جمله خصایصی که خطیبی در فنّ نثر برای اینگونه نثر برمی‌شمارد، سخن گفتن بی‌ملاحظه و مثال‌های نه‌چندان ادب‌ورزانه است که در متون عامه‌پسند نیز دیده می‌شود. رضی و رحیمی (۱۳۸۷) از محاوره‌ای بودن متن مقالات و داشتن نمونه‌های گفتار عامیانه و بی‌ملاحظه در آن سخن گفته و اقتدار، شفافیت، متناقض‌نمایی، هنجارگریزی، محاوره‌ای بودن، روایت‌گری، تأویل‌گرایی و آهنگین بودن را از مشخصات آن دانسته‌اند. شمیسا (۱۳۹۰) در بحث از کتاب معارف بهاء‌ولد، به گونه نوشتاری آن اشارتی کرده است. اسداللهی و عزیززاده (۱۳۹۲) در کنار آشنایی‌زدایی و برجسته‌سازی، عدم مطابقت نهاد با فعل، ایجاد پرش ضمیر، گسترش همکرد فعل مرکب و قلب نحوی را ویژگی کلیات شمس دانسته‌اند که به نظر می‌رسد شباهتی در کاربرست این موارد در مقالات شمس با غزلیات شمس دیده می‌شود. مدرسی (۱۳۹۳)، کاربرد تکیه و آهنگ در مقالات را جهت تأثیرگذاری بر مخاطب دانسته‌اند. سلطانی و مرادی (۱۳۹۳) به گفتاری و محاوره‌ای بودن مقالات شمس تأکید کرده و مقالات را به دلیل ساخت شکنی‌های نحوی و زبانی و نظریه شمس در باره لفظ و معنا، قابل بازخوانی در فضای علوم جدید ادبی دانسته‌اند. مهرکی و عزیززاده (۱۳۹۵) نثر مقالات را در ارائه مفاهیم خاص، دارای قطبی مجازی دانسته‌اند که متأثر از رابطه همنشینی است. آتش‌زر (۱۳۹۸) با بررسی شخصیت شمس، وی را در میانه پیوستار برون‌گرایی و روان رنجوری و دارای صفات رک‌گویی، آزادمنشی، دل‌رحمی، سخت‌کوشی و فداکاری دانسته است که به نظر می‌رسد رک‌گویی و آزادمنشی او بروز آشکارتری در مقالات دارد. تفاوت این جستار با جستارهای آتش‌زر، سلطانی و مرادی در این است که آنها بیشتر به جنبه‌های محتوایی و ویژگی‌های عرفانی مقالات توجه داشته اما مقاله حاضر به سبک و ساخت زبانی و نحوی این اثر پرداخته است.

شایان ذکر است، در بررسی مباحث دستوری به آثار باطنی (۱۳۴۸)، غلامعلی‌زاده (۱۳۷۵)، فرشیدورد (۱۳۴۸) و (۱۳۷۵) و وحیدیان کامیار و عمرانی (۱۳۷۹) مراجعه شده است.

(۳) بحث**(۱-۳) نشانه‌های زبانی سبک گفتاری شمس تبریزی**

بی‌گمان نوشته‌شدن مقالات، گفتار و سخن‌وری‌های شمس توسط مریدان و خلاصه‌نویسی‌ها و تندنویسی‌های ایشان و عدم بازنگری کل متن مقالات پس از یادداشت آنها، همراه با موجزگویی و اشارت‌پردازی شمس و کاربست قرینه‌های حالی و مقالی برای اختصار و بهره‌بردن او از تلمیحاتی که برای مخاطب توانمند او آشنا بوده، همراه با ابهام و رمزپردازی تأویل‌پذیر که در متون عرفانی سابقه طولانی دارد و داشتن مخاطبان عامی که تمثیل و تشبیه را می‌پسندیده‌اند، سخن شمس را از سیاق متون رسمی دور کرده است. با مشخصاتی که نثر شمس داراست و بنابر تعریف سبک، شمس دارای سبک فردی و گزینش‌های خاص از واژگان و نیز ساخت‌های نحوی است. سبک را چنین تعریف کرده‌اند: «سبک تصویر ذهن مؤلف است و از دیدگاه ساختارگرایی، سبک‌شناسی را توصیف‌صوری زبان می‌دانند که به مطالعه روابط و ساختار اجزای گفتار می‌پردازد» (بولتن، ۱۳۷۶: ۸). البته سبک را «ادای معنی واحد به طرق مختلف؛ گزینش خاص از واژه‌ها و عبارات و تعبیر؛ عدول و خروج از هنجارهای عادی زبان بیان اثرآفرین و شبکه‌ای از روابط بین عناصر خود متن» هم تعریف کرده‌اند (احمدی، ۱۳۹۰: ۳۹۱؛ شمیسا، ۱۳۸۴: ۳۷). برخی از ویژگی‌های زبانی سبک مقالات شمس را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

(۱-۳-۱) تصدیق فعل و استفاده از تشبیه برای تبیین

در هم ریختن نظم کلیشه‌ای سخن، ناشی از گفتاری و محاوره‌ای بودن متن مقالات است و ذکر فعل در آغاز جمله، نمونه‌هایی از این تغییر بلاغی است. استفاده از تشبیه هم که سبب اطناب می‌شود، برای فهم کلام در این نمونه‌هاست:

«پرسید پسر علا که خوشی چه باشد؟ گفتم این ساعت حضور شما [خوشی باشد]» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۲/۲۱۴).

«هرتنی که در او علم نیست چون شهرست که در او آب نیست؛ و هر تنی که در او پرهیز نیست چون درختیست که بر او بار نیست» (همان: ۲۳۶).

«و هر تنی که در او شرم نیست چون دیگیست که در او نمک نیست و هر تنی که در او جهد نیست چون بندهایست که وی را خداوند نیست» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۱/۷۹۴).

«ندیدم چیزی نیکوتر از تواضع» (همان: ۷۹۵).

(۲-۳-۱) کثرت کاربرد فعل و اعتدال در کاربرد جمله‌های ساده همپایه و مرکب

«زاهدی بود در کوه، او کوهی بود، آدمی نبود. آدمی بودی میان آدمیان بودی که فهم دارند و وهم دارند و قابل معرفت خدایند. در کوه چه می‌کرد، گل بود جهت آن سوی سنگ میل می‌کرد. آدمی را با سنگ چه کار؟ میان ناس و تنها، در خلوت مباش و فرد باش... و معنی دیگر نهی است از ترک زن خواستن، زن بخواه و مجرد باش» (همان: ۷۲۱).

(۳-۳-۱) جمله‌های مرکب و بندهای وابسته و مؤول به صفت

شمس در کاربرد جمله‌های مرکب، اعتدال را نگهداشته و چون قصد تبیین و تعلیم را داشته، بندهای وابسته و به‌خصوص بندهای مؤول به صفت را به دلیل رفع ابهام به کار برده است:

«وجود من کیمیایی است که بر مس ریختن حاجت نیست. پیش مس برابر می‌افتد همه زر می‌شود» (همان: ۲۱۱).

- «قومی دیگرند که ایشان به نور جلال خدا می‌نگرند، از جنگ به در رفته، و از رنگ و بو به در رفته[اند]» (همان: ۱۲۳).

- «امری که شیخ کند همچون جوز شمره باشد. البته ثمر دهد» (همان: ۱۳۱).

- «جواب گوید که رنجهایی که قابل علاج نیست، مشغول شدن طیب بدان جهل باشد» (شمس تبریزی، ۲/۱۳۸۵: ۲۴۴).

بندهای مشخص شده همگی تأویل به صفت می‌شوند و به ترتیب کلمات کیمیایی، قومی، امری و رنجهایی را که همگی عام و ناشناخته‌اند، وصف می‌کنند. در نمونه‌های زیر بندهای وابسته (به ترتیب) تأویل به مصدر و قید شده‌اند.

- «چنانکه فرمود: لا احب الاقلین» (شمس تبریزی، ۱/۱۳۸۵: ۳۱۴).

- «تا ایشان آمدند پشیمان شده بود از ظاهر کردن گنج» (همان).

سخنان شمس در بخش دیگر با جملات مرکبی نقل می‌شود که جمله‌واره‌ها و بندهای وابسته به آنها به صفت، قید و یا مصدر قابل تأویل‌اند. در این بخش هرچند که غلبه با جمله‌های مؤول به مصدر است اما کثرت جمله‌های مؤول وصفی و قیدی به خصوص در مواردی که شمس به بیان داستان و شرح ظرایف آن می‌پردازد، چشم گیر است. این شیوه آن دوره اهل زبان برای اطناب است که از مشخصه‌های نثر فنی و مسجع به حساب می‌آید. این شیوه گفتار برای شمس که با وجود اینکه مخاطبانی از قشرهای پایین دست جامعه داشته و لازم بوده که سخن خود را شرح و توضیح دهد تا ابهامی باقی نماند، طبیعی می‌نماید. ضمن اینکه شمس مانند هر سخنور یا نویسنده‌ای از ویژگی‌های سبک دوره خویش نیز نشانه‌هایی را به کار می‌گیرد، چرا که «سبک دوره، شکل اجتماعی شده سبک‌های فردی است» (صفوی، ۱۳۹۰: ۱۹۶).

۳-۱-۴) تأخیر یا آوردن اجزای جمله پس از فعل (گشتار خروج)

هرچند این شیوه، تقلید از جمله‌بندی عرب را به ذهن متبادر می‌کند اما با توجه به جنبه‌های بلاغی تقدیم‌ها و تأخیرها باید آن را شیوه بلاغی گفتار به حساب بیاوریم نه تقلید از زبان عربی. در این شیوه اغلب قیده‌ها، متمم‌ها و مفعول‌ها به بعد از فعل انتقال می‌یابند:

- «تو خود را به پنداشت مساوی ایشان نگیر که اگر مساوی ایشان بودی در فعل و در عبادت، مساوی ایشان بودی در حال و کشف» (شمس تبریزی، ۲/۱۳۸۵: ۲۹۳).

- «باز روستایی پشیمان شده بود از ظاهر کردن. مسلمانی می‌باید مسلمانی. چون درویش سخن آغاز کرد هیچ اعتراض نباید کرد بر وی. آغاز کردم تقریر زلت آدم و توبه او. اندکی دال است بر بسیار و اندکی کزی و نفاق مرد دال است بر بسیار» (شمس تبریزی، ۱/۱۳۸۵: ۳۸۹).

۳-۱-۵) مساوات رو به ایجاز در قصه‌ها و حکایت‌های کوتاه

یادداشت‌برداری شتاب‌زده از سخنان شمس سبب شده که بخش قابل توجهی از گفتار او بی‌سامان و نامنظم باشد. هرچند نظامی روان را می‌توان در نامه‌نگاری شمس (۲/۱۳۸۵: ۷۸۳) مشاهده کرد. موکاروفسکی (به نقل از: احمدی، ۱۳۹۰: ۱۲۶) نویسندگان را به سه دسته تقسیم می‌کند: «تابع قواعد زبان؛ قاعده و قالب‌شکن به هنگام اقتضای کلام و ویران‌کننده قواعد زبان». شمس در این دسته‌بندی به گروه دوم متعلق است، چرا که «شیوه‌ای خاص و موجز، مناسب با احوال مخاطب و مقتضای کلام انتخاب می‌کند» (محمّدی، ۱۳۸۸: ۷۹-۷۹). که با شیوه مرسوم زمان که همان اطناب است، یکی نیست. در

مقالات شمس جمله‌ها اغلب کوتاه و خبری و داستان‌ها نیز موجزاند و اگر بخواهیم از نظر تعداد واژه‌های به کار رفته داستان‌ها را بررسی کنیم، اغلب «کمتر از پانصد کلمه دارند و با این ایجاز، اختصار و فشردگی جزء داستانک‌های واقع‌گرا به حساب می‌آیند» (داد، ۱۳۸۷: ۲۱۵). آوردن تمثیل اغلب برای رعایت احوال مخاطب و در نظر داشتن میزان درک و فهم او از تعلیم است که شمس آن را رعایت می‌کند. نظیر:

– «چون در دریا افتاد، اگر دست و پای زند دریا در هم شکندش، اگر خود شیر باشد الا خود را مرده سازد. عادت دریا آنست که تا زنده است او را فرومی‌برد، چندانکه غرقه شود و بمیرد. چون غرقه شدو بمرد بگيردش و حمال او شود» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۱/ ۱۴۸).

– «هفت صوفی بودند با هم نشستند چند روز، و محتاج طعام بودند و از لذت ملاقات همدیگر نمی‌خواستند که متفرق شوند از بهر طلب طعام. خواجه‌ای بر حال ایشان واقف بود، آمد از دور روی بر زمین نهاد. گفتک گفت چه می‌خواهد خاطر شما؟...» (همان: ۱۹۱).

برابری لفظ و معنا و گاه غلبه معنا بر لفظ همراه با کاربرد جمله‌های کوتاه و ساده کامل، به‌خصوص هنگام نقل تمثیل و داستان برای نشان‌دادن فضای حاکم بر داستان، نثر مقالات شمس را به نثر مرسل عالی همچون تاریخ بیهقی و قابوس‌نامه شبیه می‌کند که البته به هم خوردن نظم ساختاری در جابجایی ارکان جمله در این مقالات، بیشتر به شکل آوردن گروه‌های قیدی پس از گروه فعلی خود را نشان می‌دهد و بسامد بالای همین نکته، در کنار گروه‌های اسمی واقع شده پس از فعل، آن را از نثر مرسل متمایز می‌کند. هر چند که تقدم گروه‌های قیدی بر گروه‌های اسمی با نقش نهاد و گسترش اجزای گروه‌های فعلی و تأخر نهاد از دیگر ارکان جمله از نکاتی است که نمی‌توان آن را نادیده گرفت. غلبه بسامدی و عددی گروه‌های فعلی، با فعل‌های ناقص لازم است که شامل افعال است، بود، گردید، آمد، شد و نظایر آنها می‌شود که فرایندهایی ارتباطی‌اند و با تعلیم و آموزش تناسب بیشتری دارند. این گونه جمله‌ها که یک سوم مقالات را دربرمی‌گیرد، می‌تواند نشان‌دهنده شکلی ساده و اخباری از زبان باشد که در مولد شمس و آذربایجان آن زمان، بدان تکلم یا تحصیل می‌کردند. ضمن اینکه می‌تواند ناشی از «شخصیت ساده، طبع تند و بی‌حوصلگی شمس نیز باشد» (زرین کوب، ۱۳۵۷: ۱۹۲؛ مهرکی و علیزاده، ۱۳۹۵: ۹۶-۷۸) که چندان علاقه‌مند به توصیف، لفظ‌پردازی و حتی حرف‌زدن هم نبوده است و یا «خبر از یادداشت‌هایی شتاب‌زده می‌دهد که هنگام سخنوری او از گفته‌هایش فراهم می‌آمده» (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۸۱: ۸۰) و بعدها به دلایلی همچون تعظیم ویرایش نمی‌شده و یا توسط مریدان، در هنگام سخنوری، به همان شکل برای از دست ندادن نوشتن بقیه گفتار، نوشته می‌شده‌اند (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۲/ ۴). در هر صورت، «ایجاز، خلاصه‌گویی، هیجان و احساسات‌گرایی ویژه‌ای در این جمله‌ها به همراه حذف‌های با قرینه لفظی یا معنوی و یا بدون قرینه قابل مشاهده است» (ابومحبوب، ۱۳۷۶: ۷۵) و گوینده و سخنران گاهی با استفاده از زبان بدن و ذکر کلمه همچنین، بخش قابل توجهی از گفتار و سخن را حذف می‌کند، چنان‌که در داستان نفرین شمس بر آن منکر مدعی، کور شدن او را، شمس این گونه برای شنوندگان توصیف می‌دهد:

– «از دهانم بیرون جست که نبینی و نشنوی، همان ساعت، دست، همچنین کرد و دیوار گرفت. به نزد این طایفه این جنس طرفه است و به نزد دیگران کرامت و معجزه» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۱/ ۲۴۹).

۳-۱-۶) در هم تنیدگی نظم و نثر و در آمیختگی عربی با فارسی

در آمیختگی عالمانه عربی با فارسی و نظم با نثر و استناد به آیات، احادیث و اشعار که در متن مقالات، قابل مشاهده است، می‌تواند بیانگر تأثر از سبک دوره یعنی نثر مسجع و فنی باشد. این نکته به علاوه ظرایف ادبی و ساخت‌های همپایهٔ قلیل و مترادفات اندک و تقدیم و تأخیرهای بلاغی که ترتیب و ساختار جمله‌ها را به هم زده است، با گسست‌هایی که مربوط به اصل متن و نسخهٔ خطی می‌شود، مقالات را از محدودهٔ نثر مرسل خارج می‌کند. در این بخش میان گفتار مولانا در مثنوی که گاه ساده و گاهی فنی و در آمیخته با واژگان و عبارات عربی است با سخنان شمس، شباهتی دیده می‌شود؛ چنان می‌نماید که گویا شمس در آموزش زبان فارسی، تربیتی خراسانی و بلخی داشته باشد.

– «قصه را جهت مغز آن آورده‌اند بزرگان، نه از بهر دفع ملالت. به صورت حکایت برای آن آورده‌اند تا آن غرض در آن بنمایند. با این همه، من صمت نجی در خدمت بزرگان، خلصه که: هر چه در آینه جوان بیند / پیر در خشت پخته آن بیند» (همان: ۲۴۹).

– «اینها را که امروز خوار می‌نگری، روزی بیاید که چون برق از لطف پیشدیدهٔ تو می‌گذرند. تو می‌گویی: «انظرونا نقتبس من نور کم» و هیچ فایده نی. می‌گویند: «ارجعوا وراء کم» (شمس تبریزی، ۲/۱۳۸۵: ۷۲۰).

– «چه دوستی باشد که می‌تواند به یک سخن دوست خویش را از رنج خلاص کند و عذر دوست با خیال‌اندیشان بگوید تا دوست او بیاساید و ایشان هم بیاسایند و این یک کلمه را دریغ دارد» (شمس تبریزی، ۱/۱۳۸۵: ۲۴۴).

– «یکی را شکنجه می‌کنند هم می‌جنبند، از زخم چوب می‌جنبند و آن دگر در لاله‌زار و ریاحین و نسرين هم می‌جنبند. پی هر جنبش مرو: پروانهٔ شمع را همین کار افتاد / کاو در پی نار رفت و در نور افتاد. اکنون چون او ناری است و جنبش او از نارست، در حق بندهٔ خدا همین گمان می‌برد: در هر کسی از دیدهٔ بد می‌نگریست / از چنبرهٔ وجود خود می‌نگریست. نمی‌دانست که کار این با عکس است، در پی نار رفت در نور افتاد. بدان دیده‌منگر او را که یارهش کنی: در دل نگذارمت که افکار شوی / در دیده ندارمت که بس خوار شود / در جان کمنت جای نه در دیده و دل / تا با نفس بازپسین یار شود» (همان: ۱۷۸).

– «سالها بگذرد که یکی را از ناگه دوستی افتد که بیاساید: سالها باید که تا یک سنگ اصلی ز آفتاب / لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن / ماهها باید که تا یک پنبه دانه زیر خاک / ستر گردد عورتی را یا شهیدی را کفن. اگر مرا دیدی خود را چه می‌بینی؟ و اگر ذکر من می‌کنی ذکر خود چه می‌کنی؟» (همان: ۱۹۰).

در مقالات شاهد استفادهٔ شمس از ابیات و اشعار فارسی و عربی و نیز آیات، روایات، احادیث، امثال و لغات عربی هستیم که مذهب مختار سخنوران و واعظان بوده است؛ اما وعظ‌های شمس همچون مجالس و موعظه‌های مولوی در فیه مافیه نیست که «پس از حمد و ثنای خداوند با نقل آیه یا آیاتی شروع شوند و سپس حدیث یا احادیثی مرتبط با آن آیات، مورد استناد قرار گیرند و سپس بحثی و تحقیقی مطرح شود که لازمه‌اش استفاده از علوم عقلی و نقلی باشد» (مولوی، ۱۳۶۲: ۶۴) و چه بسا ممکن است به مدد ذوق، آراسته به شعر گردد و مهر تأیید ادبی نیز بیابد بلکه سامان بی سامان و نظم گسیختهٔ مقالات، ارتباط محتوایی و موضوعی و ذوق هنرمندانه و صریح و شکر بار کسی را پستوانه دارد که راوی توانمند قصه‌هاست و بی‌پرده سخن می‌گوید و تابع شرع است و لاف کرامت و ولایت ندارد و از شیخوخت گریزان است؛ اما روحی دارد حساس و آزرده و خردی نکته‌سنج و در تشخیص خود، به استناد همان ذوق، پا برجاست و

برای خود جایگاهی معنوی در نظر دارد و تمایل ندارد که این جایگاه معنوی نادیده گرفته شود یا مورد بی‌احترامی قرار گیرد.

۳-۱-۷) استدلال‌های تمثیلی و کثرت تأویل

نکته قابل توجه از نظر شکل کلی اثر، که به نظر مقدادی (۱۳۷۸: ۳۱۹) وجهه همت مطالعات زبان‌شناسی است، این است که «در آثار عرفانی تعلیمی - ادبی، تمثیل و استدلال‌های تمثیلی - داستانی با زیر بنای تشبیهی از موجه‌ترین شیوه‌های اقناع مخاطب به حساب می‌آید» که «به شکل غیر مستقیم شنونده را مجاب می‌کند و به هدفشان که تأثیر بر نفوس یا آگاه کردن و دگرگون کردن مخاطب است، می‌رسند» (احمدی، ۱۳۹۰: ۳۹۱؛ و نیز مدرسی، ۱۳۹۳: ۷۹-۶۱) شمس در گفتارش از تمثیل نهایت بهره را برده و اغلب موافق با مکتب خویش تأویل کرده است. در داستان گذر بایزید از گورستان و الهام شدن به او برای دیدن گوش‌های کله‌ها و متوجه شدن وی بر اینکه بعضی گوش‌ها سوراخ ندارد و بعضی سوراخ دارد از گوشی به گوش دگر و برخی سوراخ دارد تا به حلق. سپس با حق در سخن می‌آید که ما همه را یکسان می‌دیدم و پاسخ می‌شنود که «گوش‌های بی سوراخ کلام ما نمی‌شنوند، گوش‌های سوراخ به همدیگر شده، از این گوش می‌شنیدند و از آن برون می‌کردند و گوش‌های که سوراخ به حلق داشتند سخن حق را قبول می‌کردند» (شمس تبریزی، ۱/۱۳۸۵: ۱۹۴). به نظر می‌رسد گوش‌های بی سوراخ نمونه‌ای تأویلی از «ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم» است.

- «الحسن و الحسنین کانا یمشیان خلف الصحابه و النبی، و کلما التقی فی الطریق ماءً جدداً الوضوء، فسالهما النبی، لما تکرران الوضوء؟ قالوا یا رسول الله سمعناک تقول: الوضوء علی الوضوء نور علی نور» (همان: ۲۰۱).

این عبارت عربی که به تکرار وضوی امام حسن و امام حسین (ع)، در طول مسیر همراهی با پیامبر و صحابه اشاره دارد، با استفاده از روایت، شمس تجدید وضوی پیوسته آن دو حضرت (ع) را به نور علی نور قرآنی تأویل کرده است.

- «تتار در تست. تتار صفت قهر است، در تست» (همان: ۲۵۳).

- «علیکم بالسواد الاعظم یعنی بخدمه العارف الکامل. وایاکم والقری یعنی صحبه الناقصین» (همان: ۲۰۵).

در این عبارت، شهر بزرگ به عارف کامل و دهات به همنشین ناقصان تأویل شده است.

۳-۱-۸) کاربرد لغات کهن

کاربرد واژگان و اصطلاحات کهن و غریب، نشانگر کهن‌گرایی زبان شمس است. نمونه‌هایی از کهن‌گرایی در مقالات شمس و معانی آنها عبارتند از: طریل (فرومایه)، طوارق (ماست خیکی)، کرتل (درشت اندام)، گرس (سیاه مست)، غراره (جوال)، قندوره (لباس کوتاه با بندهای فراوان)، لان (گودال)، لکاس (پول خرد)، لاهوره (پوست خریزه)، مقرمه (بستر آهنگ)، واداد (پس زدن)، پخستگی (ملال)، بغوسی (نوعی پارچه)، پژولانیدن (برهم زدن)، چرا نان‌ها در هم نمی‌شکنید؟ (چرا از یک سفره و با هم نمی‌خورید؟).

۳-۱-۹) واقع‌گرایی

فارغ از صراحت، واقع‌گرایی خاصی در کلام شمس وجود دارد که هنگام بیان کرامات مشایخ، «شکلی جادویی و شبیه به تداعی معانی و جریان سیال ذهن به خود می‌گیرد» (ابومحسوب، ۱۳۷۶: ۶۴ و فولادی، ۱۳۸۹: ۹۸. برای نمونه داستان شمس - الدین خویی در ص ۲۴۱ و نیز صص ۲۵۹ و ۲۹۴) می‌تواند اسباب تفاوت و جدایی نثر محاوره‌ای و گفتاری شمس از نثر مکتوب و نوشتاری آن دوره باشد.

- «چندانکه می‌نگرم جز عجز خود نمی‌بینم. من آن مرغکم که گفته‌اند به دو پای درآویزد. آری در آویزم اما در دام محبوب، در آویزم ناگه و گویم: اهلاً و سهلاً. من خود این می‌طلبیدم. دکان نمی‌خواستم، دو کان می‌خواستم: کان زر و کان نقره» (شمس تبریزی، ۱/۱۳۸۵: ۲۶۰).

- «الله و اکبر نماز از بهر قربان است نفس را، تا کی باشد اکبر؟ تا در تو تکبر و هستی است، گفتن الله و اکبر لازم است، و قصد قربان لازم است. اکنون تا کی بت در بغل داری به نماز آیی؟ الله اکبر گویی، چون منافقان بت را در بغل محکم گرفته‌ای» (شمس تبریزی، ۲/۱۳۸۵: ۷۹۴).

۳-۱-۱) زبان بدن و متافیزیک حضور

حضور مخاطب در هنگام ادای مقالات، که مقدادی (۱۳۷۸: ۲۳۲) آن را «متافیزیک حضور و بی‌واسطگی دریافت» می‌نامد، سبب می‌شود که شمس، گاهی شیوه عمل و جریان کاری را، با اشاره، زبان بدن و گاهی سکوت به مخاطبان نشان دهد. همچنین وی «تکیه کلام‌ها و تأکیدها را مطابق با زبان و احوال مردم، حذف و اضافه‌ها را با توجه به قرینه‌های حالی و مقالی و تأویل‌گرایی مورد علاقه خودش را با هیجان و احساس کامل ناشی از حضور، بیان می‌کند (محبی، ۱۳۹۳: ۸۲؛ مهرکی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۶۰-۴۱) ایجازها و حذف‌های بسیار را در گستره حضور و تلقین، کم‌رنگ می‌نماید. اینها نکاتی است که شکل و نحوه بیان خاصی را به متن مقالات می‌دهد.

- «با کسی کم اختلاط کنم. با چنین صدری که اگر همه عالم غلیبر کنی نیابی... دیگران را نشاید که گستاخی کنند. مثلاً بازی آمد بر سر دیوار بارو نشست، کسی سنگی بر او اندازد، برپاید و رفت. اما اگر خری بر آن بارو بایستد که من نیز چو سنگی آید بجهم، فروافتد، گردنش بشکند، یا به گل فرو می‌رود و می‌رود و می‌رود چون قارون» (شمس تبریزی، ۱/۱۳۸۵: ۲۹۵). شمس با آوردن چون قارون، تشبه به اولیای الهی را خطرناک و سبب گمراهی دانسته است.

- «مرا یکی دوست‌نمای بود. مریدی دعوی کردی، می‌آمد که مرا یک جان است نمی‌دانم که در قالب تست یا در قالب من. به امتحان روزی گفتم: ترا مالی است، مرا زنی بخواه با جمال، اگر سیصد خواهند چهار صد بده و خشک شد بر جای خویش» (همان: ۲۹۱).

- «چوب برداشتم و خود زدمش. چهارم چوب پوست پای او با چوب برخاست. چیزی از دل من فروبرید، فروافتاد. اولین و دومین را بانک می‌زد. دگر بانک نکرد... باری آمد از همه با ادب‌تر و باخردتر. هر که با او اشارت می‌کند دست بر دهان می‌نهد به اشارت که خاموش» (همان: ۲۹۳).

۳-۱-۱) دشنام به دشمنان و ادب‌ورزی نسبت به مولانا

هرچند که این عنوان ارتباط چندانی با سبک گفتار ندارد و تنها از حیث محتوا و اندیشه با معانی مقالات مرتبط می‌شود اما ذکر این نکته لازم است که متن‌های محاوره‌ای به دلیل نزدیکی به ادب عامه و داشتن وجه عامه‌پسندی، اغلب فاقد ادب‌ورزی لازم هستند که نمونه آن را می‌توان در مقالات شمس نیز دید. چون محاوره و گفتار جنبه عامیانه‌ی دارد، از ویژگی‌های متون عامه‌پسند، ترک ادب‌ورزی و بدزبانی است که به ناچار محاوره‌های شمس نیز این ویژگی را دارد. البته ادب‌ورزی متواضعانه او نسبت به مولانا، شخصیت‌شناسی وی را نشان می‌دهد و نشانه خردورزی و رعایت مقتضای حال و مقال است.

- «می‌گویند مولانا را زحمت شود از سلام شما؟ آخر پیامبر علیه السلام با همه نازنینی به سلام درویشان تبرک نمودی و با ایشان به خاک نشستی و سخن ایشان استماع کردی» (همان: ۱۹۵).

– «من بر مولانا آمدم، شرط این بود اول که من نمی‌آیم به شیخی، آنکه شیخ مولانا باشد او را هنوز خدا بر روی زمین نیاورده، و بشر نباشد» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۲/۷۷۷).

او در قدرشناسی ادب‌ورزانه مولوی مصرّ است و با اینکه بهره‌ها از ابن عربی برده، مولوی را از ابن عربی برتر می‌داند و در مقام مقایسه، آن دو را به درّ و ماسه تشبیه می‌کند؛ گویا در این مسأله، پیروی مولوی از شرع، بی‌آلایشی، ساده‌زیستی، ترک جاه و مقام، هوشمندی اشرافی — الهامی و کلام و سماع عاشقانه ملاک سنجش شمس است. «کفه سنگین ترازوی نقد شمس از اندیشه و عمل معاصران (ابن عربی، خاقانی، هماد، عراقی و...) و پیشینیان (سنایی و...)» (محمدی، ۱۳۸۵: ۱۴۰—۱۰۹) در تعریف و تمجید و حتی گله‌پردازی و... به نفع مولوی است. «شمس بر این حُسن نظر و گمان خویش نیز می‌بالد» (مقالات شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۱/۳۰۴)

۲-۳ نکات دستوری مرتبط با ویژگی‌های زبانی مقالات شمس

در این قسمت با اندکی کهن‌گرایی، بخش‌بندی پنج‌گانه گروه‌ها (فعلی، قیدی، اسمی، وصفی، حرف اضافه‌ای) را اساس کار قرار داده‌ایم:

۱-۲-۳ گروه‌های فعلی در مقالات شمس

در ارزش‌گذاری رتبه‌ای برای واژگان، اغلب فعل را مهم‌ترین بخش زبان دانسته‌اند و تعاریفی را از قبیل «فعل مرکز ثقل و محور اصلی زبان است» بیان کرده‌اند (خیام‌پور، ۱۳۴۵: ۸۰) که نگارنده این مقاله نیز بر همین نظر است. شمس در بیان مختصر و مفید خود ناگزیر از به کار بردن فعل‌های فراوان است؛ در اصل حذف‌ها در جمله‌ها شامل اجزای دیگر کلام است و آنچه باقی می‌ماند، فعل و فاعل و یا مفعول است. البته در مواردی که قصد فضاسازی دارد، اجزای دیگر به خصوص قیده‌ها و صفت‌ها با تأکید ویژه به اجزای کلام می‌پیوندند. از نظر نوع و ساختمان فعل‌ها در مقالات، فعل‌های ساده بیشتر از سایر فعل‌ها به کار برده شده و واژگان فارسی در این قسمت غالب‌اند. فعل‌های مشتق یا پیشوندی با پیشوندهای باز، بر، در و فرو در حدود ۵ یا ۶ درصد افعال آن هم در واژگان فارسی دیده می‌شود. فعل‌های مرکب پس از فعل‌های ساده، بیشترین بسامد را به خود اختصاص داده‌اند؛ در فعل‌های مرکب شاهد کاربرد فراوان واژگان عربی در بخش اسمی یا جزء دوم همراه فعل یا همان پایه غیر فعلی و همکرد فعل‌های مرکب هستیم. در مقالات، یکی از فعل‌های فعال در این ساخت، فعل «کرد» است که با واژه‌های عربی نظیر قبول، نقل، صبر، نظر، نصیحت، دعوی، معلمی، مؤذنی، تهدید، تفرج، تقصیر، خبر، شرط، غلبه، طلب، صفت، منسوب، التفات، شفاعت، خدمت، طعن، ضبط، توبه، عزم، دلالت، مستغنی، قصد، غوغا، هلاک، سجده، سؤال، آغاز، وصیت، مطالعه و... به کار برده شده است. در مقابل، واژه‌های فارسی کمتری در ساخت ترکیبی فعل مرکب با «کرد» دیده می‌شود که عبارتند از: ناز، بازی، بیرون، سرد، گام، تیز، یاد، روزی، خواستاری، آرزو، پژمرده، پرسش، رها، دست، راه، روان، جدا، دارو، فریاد، فراموش، زنده، دراز، گران، راهنمایی، بانگ، درد، سوراخ، شتاب، نزدیک و... .

عبارت‌های فعلی نیز اندک‌اند، مثل: در او افتادند، سخن دراز می‌کردند، در حجاب می‌داری، در هم شکنندش، قسم یاد کرد، در من یزید نمی‌دهد، در طلب ایستادم

فعل‌های ناقص لازم مانند است، بود، شد، آمد و گردید به صیغه‌های مختلف و در اغلب زمان‌ها و به شکل انشایی و خبری، فراوان مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این کاربرد متناسب با شیوه تعلیم است که قصد آموزش و تعلیم به مریدان

در آن سبب می‌شود که اخبار و آگاهی دادن بر سایر وجوه غلبه پیدا کند. شمس به وجود مریدان و به تبع آن تعلیم در مقالات تصریح کرده است.

از باید و شاید در شکل فعل، از فعل دعایی باد، از فعل کرد در معنای انجام داد و از یارستن و توانستن به همراه یک مصدر یا مصدر مرخم نیز استفاده شده که بیانگر کهن‌گرایی است. البته کاربرد میم نهی بر سر افعال و کاربرست افعالی چون نتوان کردن، باشیده بودند، بودیت و بدستی کهن‌گرایی زبان را بارزتر به نمایش می‌گذارند. چسبیدن ضمیر «ش» به فعل مثل بردنش، خواندمش و... آوردن «ب» بر سر افعالی مانند بگفتی و به کار بردن برخی از افعال که به نظر می‌رسد ترجمه واژه به واژه از ترکی محاوره‌ای باشد مانند جایی نمی‌رود (در دسترسان است)، به قبالة گرفتن (خریدن)، نور می‌رود (پلید و ناپاک می‌شود)، آمد (تغییر یافت، خمیر ورز آمد)، در دل داشتن (در نظر داشتن)، پندام کردن (مردن) و... از مشخصه‌های زبانی این اثرند. البته کاربرد «ب» و «می» به جای یکدیگر (می‌دانی به جای بدانی) و گاهی حذف آنها (خورند به جای بخورند) را نیز به این مشخصه‌ها باید افزود که یادآور کاربرد مضارع اخباری و التزامی به جای یکدیگر است و در متون این دوره دیده می‌شود.

۲-۲-۳) قید و گروه‌های قیدی در مقالات شمس

قید از وابسته‌های مستقیم فعل است. در مقالات شمس، قیدها (اعم از واژه، عبارت یا جمله) در آغاز، میان و انتهای جمله‌ها و یا پس از فعل جمله اصلی، قرار می‌گیرند و از نظر معنا، مفهومی را به فعل یا جمله می‌افزایند. با در نظر گرفتن اینکه قیدها، کلمات یا جمله‌های فارسی یا عربی هستند، باید گفت که یا از نوع مختص و یا از نوع مشترک‌اند، یعنی دارای طبقه دستوری دیگری غیر از گروه قیدی هستند که در اصل، بیشتر از گروه‌های اسمی و یا وصفی‌اند. شمس، قیدها را در جمله‌های بدون فعل و با فعل لازم و متعدی، به کار می‌برد و آنگاه که آنها را در آغاز کلام می‌آورد، قصد تکیه، تأکید، دقت و فضا سازی را دارد و هرگاه که در پایان جمله و یا پس از فعل می‌آورد قصد رفع شک، گمان، ابهام و یا توضیح، تبیین بیشتر و جلوگیری از تأویل نادرست را دارد. در مقالات شمس قیدهای زمان و مکان نظیر پیش، بعد از آن، هرگز، پیش، اکنون، به هر جا، گاهی، هنوز، همین‌که، پهلوی، هفته دیگر، آنجا، اینجا، آنگه، روز و شب، این ساعت، لحظه‌ای دیر، قیدهای احتمال و ترتیب مثل مگر، آخر، دیگر، اول، قیدهای مقدار نظیر بسیار، چندان، با اینهمه، پاره‌ای یک شکم‌وار، قیدهای نفی و تأکید مثل خود، هیچ، هرگز، هم، خاصه، البته، نیز، نی، قیدهای علت و تفسیر نظیر زیرا، زیرا که، یعنی، قیدهای پرسشی مثل کی، کجا، چرا، چه، چون، قیدهای تلخیصی نظیر حاصل، فی‌الجمله، قیدهای کیفیتی مثل پاره‌پاره، نیکونیکو، زارزار، اندک‌اندک، ترسان‌ترسان و گروه‌های قیدی که اغلب حرف اضافه‌ای در هسته آنها قرار می‌گیرد و همراه با یک اسم یا صفت اشاره نیز می‌آیند، نظیر در بر ما، یک‌جا، به بیرون و اندرون، بر روی آب، هر شب، از بامداد تا نماز پیشین، به آن‌چنان جای، در محلتی، به مشرق و مغرب، با آن حالت، به وقت ضرورت، به زبان حال، بر او، در میان صحرائی، بیشترین و مهم‌تری انواع قیود را به خود اختصاص داده‌اند. کلمه‌الاً که بر معنای استثناء، تأکید، حصر و استدراک دلالت می‌کند، در این متن، بسامد بالا و شیوه کاربردی خاص دارد؛

– «دریا در هم شکندش اگر خود شیر باشد الا خود مرده سازد» (شمس تبریزی، ۱/۱۳۸۵: ۳۲۴).

به دلیل همین کاربرد ویژه و بسامد بالا، می‌توان آن را نشان سبکی زبان شمس به حساب آورد. همچنین پشت سر هم آمدن و کثرت قیدها در یک یا چند جمله متوالی و به‌خصوص قرار گرفتن قید پس از فعل جمله نظام خاصی از کاربرد قید را به مقالات بخشیده است:

- «از دور، به دو زانو، به ادب بنشست. گفت: تا در این شهری، هر روز، می‌آی و می‌خور... ناگاه، از دهانم، بیرون، جست که نیننی و نشنوی. خشک شد بر جای. بانگ نماز می‌گفت به آواز خوش. باری آمد از همه باادب‌تر و باخردتر... تمنی هست الا هوا، بالا و زیر، و تو بر تو گرفته است. پدر ایشان را وصیت می‌کرد یک‌باره، دوباره، دوباره، که در فلان جا قلعه‌ای است. نقل کرد من دارِ اِلی دار. دو سخن گفتی آبش از محاسن فروآمدی الا عاشق نبود» (همان: ۴۲۹).

همچنین جمله‌هایی که در تأویل و گشتار به ژرف ساخت، نقش قیدی را می‌پذیرند، در مقالات کم نیستند، نظیر:

- «عادت دریا آن است که تا زنده است او را فرومی‌برد چندان که غرقه شود و بمیرد... چون غرقه شد، برگیردش و حمال او شود» (همان: ۳۲۶). در این جمله، بند و جمله‌واره‌های «تا زنده است»، «چندان که غرقه شود» و «بمیرد» قیدهایی زمان هستند برای جمله‌واره «او را فرومی‌برد» که خود وابسته به بند هسته «عادت دریا آن است» است. ضمن اینکه «چون غرقه شود» در تأویل نقش قید زمان را برای «برگیردش» برعهده می‌گیرد.

۳-۲-۳ گروه‌های اسمی

گروه‌های اسمی به کار رفته در مقالات شمس، پیش و پس از فعل، چسبیده به آن و گاه معطوف به یکدیگر دیده می‌شوند. هرچند که متن از واژگان کهن خالی نیست اما بسامد معناداری مشاهده نمی‌شود. همچنین کلمات در حکم اسم یا صفت جانشین موصوف، حاصل مصدر و اسم مصدر، ضمائر، اسم فاعل، اسم مفعول و اسم زمان و مکان که از عربی وارد فارسی شده‌اند، همین گونه‌اند:

- «اکنون دشمناذگی نمی‌دانند کردن. دشمناذگی آن باشد که این کوه قاف را بر گردن و کتف‌های او محکم‌تر کنند و برین زیادت کنند» (همان: ۲۲۴).

- «این تجلی و رؤیت خدا، مردان خدا را، در سماع، بیشتر باشد... از عالم‌های دگر برون آردشان سماع... هنوز ما را اهلیت گفت نیست کاشکی اهلیت شنودن بودی تمام گفتن می‌باید و تمام شنودن. اگر صفت معامله آن مشایخ کنند پیش او بی‌آن که آن کار کند از شنیدن، عقلش یاوه شود» (همان: ۲۰۲).

در این نمونه‌ها، درهم ریختگی ساخت نحوی قابل رؤیت و توجه است.

لغات عربی مقالات نسبت به آثار هم‌عصرش کمتر است، همچنین نشانی از ضمائر عربی در این اثر مشاهده نمی‌شود. از این نظر می‌توان این اثر را برابر با آثار نثر مرسل عالی قلمداد کرد که از کاربرد فراوان واژگان عربی خودداری کرده است.

- «من سخنی می‌گویم از حال خود، هیچ تعلقی نمی‌کنم به اینها. اکنون همه، او راست. آن را آزمودند بتر شد. برخاک بیفتاد. دستش لرزان شد، رنگش برفت، خشک شد. گفت: او خدای من است» (همان: ۴۵۸).

۳-۲-۴ گروه‌های وصفی

صفت از وابسته‌های مستقیم اسم است که با تغییر طبقه دستوری، کاربردی قیدی می‌یابد، یا جانشین اسم می‌شود و یا نقشی متممی برای فعل برعهده می‌گیرد. در این اثر، افعالی به شکل صفت مفعولی به کار برده شده که بهتر است، فعل آنها را محذوف به قرینه حال و مقال در نظر بگیریم و یا حذف فعل را به قرینه معنوی تلقی کنیم؛ هرچند کاربرد این گونه افعال را، کاربست فعل با وجه وصفی نامگذاری کرده‌اند که تا انتهای دوره قاجار کاربرد داشته است. مانند:

- «شادی را رها کرده، غم را می‌پرستند» (همان: ۴۹).

در بیان هنری و ادبی، کلمات، دال‌هایی هستند که مدلولشان می‌تواند تاریخ و روزگار تولید متن باشد. تلمطف (۱۳۹۴: ۶۷) «آن دال‌ها را جلوه تعامل نظام ادبی با سایر نظام‌های موجود در عرصه حیات می‌داند». کثرت کاربرد صفت و قید با وجود کوتاهی جمله‌ها در مقالات شمس، علاوه بر نقش اخباری، می‌تواند حاکی از روحیه ساکن در مردمان مخاطب شمس یعنی صوفیان خانقاهی باشد. ضمن اینکه جنبه توضیحی و تشریحی متن را نیز که با تعلیم در ارتباط است پدیدار می‌کند.

صفاتی که برای اسم در مقالات شمس به کار برده شده از نظر ساختمان به ساده، مشتق، مرکب و مشتق — مرکب قابل تقسیم‌اند. جمله‌ها و بندهای وابسته فراوانی را در این کتاب می‌توان یافت که پس از تأویل نقش صفت را بر عهده می‌گیرند. کثرت این جمله‌ها زمانی که شمس قصد بیان واقعه یا داستان را دارد، قابل توجه است که در آغاز، میان و پایان جمله هسته، پایه و اصلی قرار می‌گیرند و باعث طولانی شدن کلام یا اطناب که شیوه مرسوم دوران است، می‌گردد؛ اما شمس، با اطناب، میانه چندان خوشی ندارد. گاهی جمله‌های وصفی به یکدیگر معطوف می‌شوند که روشی برای ایضاح، تبیین و تأکید مطلب است:

— «آن آبی است که این آب از او روید، و از او زنده شود، و شیرین شود و صاف شود» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۵۲۳).

چهار جمله وصفی که به هم عطف شده‌اند و کلمه آب را وصف می‌کنند، بی‌گمان دارای جنبه تأکیدی هستند. در این نمونه‌ها نیز جمله‌های مشخص شده پس از که، تأویل به صفت می‌شوند:

— «این وجود که بدو مغروری، همه غم است؛ وجود من کیمیایی است که بر مس ریختن حاجت نیست؛ از آن جنس بود که الحق یطلق علی لسان عمرو؛ چیزی شد که لا تسأل. هر که شکایت کند، بد اوست» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۵۴۹).

در نقش متمم برای فعل‌های ناقص لازم و متعدی، شاهد حضور صفت هستیم که دست‌نویسان، آن را مسند نامیده و گاهی برای فعل‌های متعدی، تمیز به حساب آورده‌اند. هر چند که تعداد این گونه جمله‌های مرکب در مقالات کم نیست اما غلبه با جمله‌های ساده کامل است.

صفات شمارشی یک، دو، سه، پنج، چهارصد، دوازده، صدهزار و هزار برای موصوف‌هایی چون هنر، عیب، دعا، حجاب، و سخن، به کار رفته است. همچنین صفات پرسشی، اشاره و مبهم در متن مقالات قابل رؤیت است.

۳-۲-۵ پیوندها و گروه‌های حرف اضافه‌ای

حروف یا وابسته‌سازها و پیوندها در سخنان شمس تبریزی به وفور کاربرد ندارد اما می‌توان پیوندهای محذوف از گفتار شمس را تشخیص داد. باید این نکته را به برطرف شدن نیاز به آن حروف، از طریق قرینه‌های حالی و مقالی مربوط دانست یا به حساب ایجاز گذاشت.

— «گفتند [در] چه می‌نگری؟ هر که خواستاری کرد و نشان دختر[را] نیاورد، حال او چه شد؟ پسر بزرگین دعوی کرد که من [آنها] بیاورم» (همان: ۲۵۲).

۳-۲-۶) کلمه‌جمله‌ها

کلمه‌جمله‌های به کار برده شده در مقالات شمس دو گونه‌اند: برخی همچون تف تف، هی، ای ابله و ای احمق نشانگر محاوره‌ای بودن متن هستند، ضمن اینکه در معنا، خبر از کم‌صبری و زودخشمی شمس نیز می‌دهد و گروهی دیگر از این واژگان بر تشویق، ترغیب، تنبیه، آرزو و... دلالت می‌کنند؛ مانند الا، هلا، کاشکی، بسم الله، دریغ، و...
- «خوشی‌های عالم را قیمت کرده‌اند که هر یکی به چند است؟ ای جان! این ناخوشی به چند؟» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۲/۵۶۶).

۳-۲-۷) شش نکته از ویژگی‌های محور جانشینی (صرفی)

علاوه بر موارد مذکور، نکات صرفی و نحوی زیر در مقالات شمس دیده می‌شود:
- کثرت کاربرد «شین» مفعولی همراه فعل: بستمش در فلق، به کتاب بردمش. در فلق کشیدندش. دستوری ده تا بگشایمش.

- استفاده از «می» و «همی» به جای «ب» در امر و التزام: «روزه بی‌ترتیب دوشنبه و پنج شنبه می‌دار و در میان روزی نامعلوم بر جای نفس می‌نشین که روزه می‌گیرم. و اگر برمی‌تابی می‌زن و می‌خور خندان» (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۲۴۴).

- حذف «می» و «همی»: «و در طلب او به جد ایستی... و آن را عظیم [می] شمری. در پای اسب شیخ [می] افتد و پناه [می] خواهد از این وسوسه» (همان: ۳۲۴).

- کاربرد «باید» و «شاید» به شکل فعل کهن: «اکنون آنچه معقول است از نجوم قبول باید کردن. جنید گفت: نشاید که ظن ایشان را خطا کنم» (همان: ۴۱۲).

- به کار بردن واج بی‌واک «ت» به جای واج واک «د»: «آمدیت؛ لوت مستوفی بود چنان که وصیت کردیت یا نی؟... شما در بیان او چیزی فرمودیت که من «أخلص لله...» (همان: ۳۱۳).

- به کاربردن فعل مانستن برای تشبیه: «بُوش اهل دنیا و بلندی جستن ایشان بدان ماند که دیو سپید؟ [اکوان دیو] را رستم گفت که بالای کوه انداز تنم را» (همان: ۲۲۱).

۳-۲-۸) دو نکته از محور همنشینی (نحوی)

- حذف حرف «را»: «و اضعاف آن [را] می‌گوید تا آتش را می‌نشانند. هیچ نگریم از گفتن، و سخن [را] نگردانم. گفتم: تماشا می‌روی؟ تماشا [را] می‌خواهی؟ بیا اندرون من [را] تماشا کن» (همان: ۲۱۳).
کاربرد حرف اضافه «باز» در معنی بسوی: «روی نهاد باز تبریز» (همان: ۳۶۲).

۴) نتیجه

مقالات شمس را به دلیل اینکه دیگران به اختصار و اشاره از سخنان شمس نوشته‌اند، بخش گسترده‌ای از آن نابه‌سامان و آشفته است اما به نظر می‌رسد، نامه‌ها و مواردی که مورد بازبینی قرار گرفته، منظم‌تر است. به منظور رعایت احوال مخاطب و اثرگذاری بر وی از تشبیه، تمثیل، زبان ساده، متافیزیک حضور و زبان بدن در این اثر استفاده شده و همچون متون عامه‌پسند، نثر آمیخته به نظم و همچون متون رسمی، مستند به آیات، احادیث و امثال است. محاوره‌ای بودن گاهی موجب ترک ادب‌ورزی شده و اغلب سبب فعال شدن گشتار خروج و انتقال بخش‌های مختلف جمله به پس از فعل گشته و در

مواردی فعل را بر صدر جمله نشانده است. گشتار خروج برای قیدها و متمم‌ها بیشتر است. روح کم‌گویی در سخن شمس، کلامش را به ایجاز و حذف‌های با قرینه و بی‌قرینه کشانده و مساواتی را در کاربرد جمله‌های ساده و مرکب فراهم آورده است که بندهای وابسته‌اش، اغلب مؤول به صفت یا اسم می‌شوند. گفتار شمس، تعلیمی و بیشتر در صدد رساندن معناست، لذا ایجازی ویژه بر سخنش حکمفرماست و همین، سبب کثرت به کاربردن فعل و ضمائر متصل، در گفتارش شده است. ضمن اینکه، غلبه جمله‌های کوتاه هم‌پایه معطوف، روند جمله‌سازی او را به اعتدال در کاربرد جمله‌های ساده و مرکب می‌کشاند. پیوند محور عمودی و تأثر آن از شکل داستان و روایت در بندها و پاره‌های گفتار از ویژگی‌های خاص مقالات شمس است. جابه‌جایی ارکان نحوی که بیشتر مبتنی بر اهمیت بخش تصدیق، تبیین، فضا سازی و گاهی هم افزودن بخش از یاد رفته است، بسامدی ویژه دارد. از نظر واژگانی، پیشوندها در این اثر فعال‌اند و در فعل‌های مرکب، کلمات عربی در جزء اسمی همراه فعل، بیشتر از واژگان فارسی هستند، به علاوه در این متن، کهن‌واژه‌های دری نیز به کار برده شده‌اند. هر چند در این اثر، گروه‌های اسمی کم نیستند، اما کثرت گونه‌های وصفی، در کنار جمله‌های مؤول به صفت، به‌خصوص در هنگام فضا سازی‌های داستانی چشمگیر است. استفاده از روایت و استدلال‌های تمثیلی، توانمندی روایت‌پردازی واعظانه شمس را نشان و تلمیحاتش خبر از دانش وی می‌دهد که سبب دلنشین شدن متن مقالات شده است.

تعارض منافع

طبق گفته نویسنده، پژوهش حاضر فاقد هر گونه تعارض منافع است.

منابع

- آتش‌زر، علیرضا. (۱۳۹۸). «بازتاب نظریه صفت پنج عاملی در شخصیت شمس تبریزی». دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی. شماره ۱۴. صص: ۶۱-۷۹.
- اسداللهی، خدابخش و علیزاده بیگدیلو، منصور. (۱۳۹۲). «فراهنجاری نحوی در دیوان غزلیات شمس». شعرپژوهی. شماره ۳. صص: ۴۱-۴۲.
- احمدی، بابک. (۱۳۹۰). ساختار و تأویل متن. تهران: مرکز.
- احمدی، بابک. (۱۳۹۰). حقیقت و زیبایی. تهران: مرکز.
- اسلامی‌ندوشن، محمدعلی. (۱۳۸۱). چهار سخنگوی وجدان ایرانی. تهران: قطره.
- باطنی، محمدرضا. (۱۳۴۸). توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی. تهران: امیرکبیر.
- بولتن، مارگری. (۱۳۷۶). کالبدشناسی نثر. ترجمه احمد ابو محبوب. تهران: رسالت.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۷۰). سبک‌شناسی. تهران: امیرکبیر.
- تبریزی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۸۵). مقالات شمس. تصحیح محمدعلی موحد. تهران: خوارزمی.
- تلفظ، کامران. (۱۳۹۴). سیاست نوشتار. ترجمه مهرک کمالی. تهران: نامک.
- خطیبی، حسین. (۱۳۸۶). فن نثر. تهران: زوآر.
- خیام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۴۵). دستور زبان فارسی. تبریز: تهران.
- داد، سیما. (۱۳۸۷). فرهنگ اصطلاحات ادبی. تهران: مروارید.
- رضی، احمد و رحیمی، عبدالغفار. (۱۳۸۷). «ویژگی‌های زبان عرفانی شمس تبریزی». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد. شماره ۱. صص: ۳۹-۵۸.
- رضی، احمد و فیض، مهدیه. (۱۳۸۵). «تحلیل عناصر داستانی در قصه‌های مقالات شمس». پژوهش زبان و ادبیات فارسی. شماره ۶. صص: ۷۹-۹۹.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۵۷). شعر بی‌دروغ، شعر بی‌نقاب. تهران: جاویدان.

- سلطانی، منظر و مرادی، نفیسه. (۱۳۹۳). «بازخوانی گفتارهای شمس تبریزی از دیدگاه زبان‌شناسی و نقد مدرن». پژوهش زبان و ادبیات فارسی. شماره ۳۲. صص: ۸۲-۹۷.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۴). کلیات سبک‌شناسی. تهران: میترا.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۰). سبک‌شناسی نثر. تهران: میترا.
- غلامعلی‌زاده، خسرو. (۱۳۷۵). ساخت زبان فارسی. تهران: احیاء کتاب.
- صفوی، کورش. (۱۳۹۰). از زبان‌شناسی به ادبیات. تهران: سوره مهر.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۴۸). دستور امروز. تهران: صفیعلیشاه.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۷۵). گفتارهایی درباره دستور زبان فارسی. تهران: امیرکبیر.
- فولادی، علیرضا. (۱۳۸۹). زبان عرفان. تهران: سخن و فراگفت.
- مجبئی، مهدی. (۱۳۹۳). «تأویل در مقالات شمس تبریزی». متن پژوهی ادبی. شماره ۶۱. صص: ۸۱-۹۹.
- محمدی، برات. (۱۳۸۸). «مقالات شمس و مینی‌مالیسم». پژوهشنامه فرهنگ و ادب. شماره ۹. صص: ۷۹-۹۶.
- محمدی، علی. (۱۳۸۵). «بررسی و تحلیل نقش سنایی و آثار او در اندیشه‌های شمس تبریزی». کهن‌نامه ادب پارسی. شماره ۲. صص: ۱۰۹-۱۴۰.
- مدرسی، فاطمه. (۱۳۹۳). «ساختار تکیه و آهنگ زبان شمس تبریزی در مقالات». زبان‌شناخت. شماره ۲. صص: ۶۱-۷۹.
- مقدادی، بهرام. (۱۳۷۸). فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی. تهران: فکر روز.
- مولوی بلخی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۶۲). فیه ما فیه. تصحیح بدیع الزمان فروزانفر. تهران: امیرکبیر.
- مهرکی، ایرج و علیزاده، حسین. (۱۳۹۵). «قطب مجازی زبان نثر صوفیه با تکیه بر مقالات شمس تبریزی». زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه خوارزمی). شماره ۲۵. صص: ۷۸-۹۶.
- مهرکی، ایرج و علیزاده، حسین. (۱۳۹۶). «مقالات شمس تبریزی از دیدگاه نظریه ساحت اخلاقی زبان». ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی. شماره ۴۶. صص: ۴۱-۶۰.
- وحیدیان کامیار، تقی و عمرانی، غلامرضا. (۱۳۷۹). دستور زبان فارسی. تهران: سمت.

References

- Ahmadi, B. (2011). *Truth and Beauty*. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Ahmadi, B. (2011). *Text Structure and Interpretation*. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Atashzar, A.R. (2019). Reflection of the Five-Factor Trait Theory in the Personality of Shams Tabrizi. *New Achievements in Humanities Studies*, 14, 61-79. [In Persian]
- Asadollahi, Kh & Alizadeh Bigdiloo, M. (2013). Syntactic Culture in the Ghazal Collection of Shams. *Poetry Studies*, 3, 42-61. [In Persian]
- Bahar, M.T. (1991). *Stylistics*, Vol. 2. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Batani, M.R. (1997). *Description of Persian grammatical structure*. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Bulletin, M. (1997). *Anatomy of Prose*. Translator: Ahmad Abu Mahboob. Tehran: Resalat. [In Persian]
- Dad, S. (2008). *Dictionary of Literary Terms*. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Farshidvard, Kh. (1969). *Dastur Emrooz*. Tehran: Safi Ali Shah. [In Persian]
- Farshidvard, Kh. (1996). *Discourses on Persian Grammar*. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Fouladi, A.R. (2010). *The Language of Mysticism*. Tehran: Speech and Speech. [In Persian]
- Gholamalizadeh, Kh. (1996). *The Construction of the Persian Language*. Tehran: Ihya Kitab. [In Persian]
- Islami nodoshan, M.A. (1969). *Four Spokesmen of Iranian Conscience*. Tehran: Qatreh. [In Persian]
- Khatibi, H. (2007). *Prose Art*. Tehran: Zavar. [In Persian]
- Khayampour, A. (1965). *Persian Grammar*. Tabriz: Tehran. [In Persian]
- Mawlawi Balkhi, J.M. (1983). *Fihe ma fihe*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Meghdadi, B. (1999). *Dictionary of Literary Criticism Terms*. Tehran: Fekr Rooz. [In Persian]
- Mehraki, I & Alizadeh, H. (2016). Virtual Pole of Sufi Prose Language Based on Shams Tabrizi magalat. *Persian Language and Literature*, 25, 78-96. [In Persian]
- Mehraki, I & Alizadeh, H. (2017). Essays of Shams Tabrizi from the perspective of the theory of the moral field of language. *Mystical and Mythological Literature*, 13, 41-60. [In Persian]
- Modarressi, F. (2014). The structure of the support and melody of Shams Tabrizi language in articles. *Linguistics*, 2, 61-79. [In Persian]
- Mohabbati, M. (2014). Interpretation in the articles of Shams Tabrizi. *Literary Text Research*, 61, 82-99. [In Persian]

- Mohammadi, A. (2006). Study and analysis of the role of Sanai and his works in the thoughts of Shams Tabrizi. *Chronicle of Persian Literature*, 2, 109-140. [In Persian]
- Mohammadi, B. (2009). Shams and Minimalism Articles. *Journal of Culture and Literature*, 9, 79-96. [In Persian]
- Razi, A and Faiz, M. (2006). Analysis of Fictional Elements in the Stories of Shams' Articles. *Persian Language and Literature Research*, 6, 79-99. [In Persian]
- Razi, A & Rahimi, A. (2008). Characteristics of the mystical language of Shams Tabrizi. *Mashhad Faculty of Literature and Humanities*, 1, 39-58. [In Persian]
- Safavi, K. (2011). *From Linguistics to Literature*. Tehran: Surah Mehr. [In Persian]
- Soltani, M and Moradi, N. (2014). "Rereading the Speeches of Shams-Tabriz from the Perspective of Modern Linguistics and Criticism. *Persian Language and Literature Research*, 32, 82-97. [In Persian]
- Shamisa, S. (2005). *Generalities of Stylistics*. Tehran: Mitra. [In Persian]
- Shamisa, S. (2011). *Stylistics of prose*. Tehran: Mitra. [In Persian]
- Tabrizi, Sh.M, (2006). *Shams Articles*. Editor: Mohammad Ali Movahed. Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Taltaf, K. (2015). *The Politics of Writing*. Translated by Mehrak Kamali. Tehran: Namak. [In Persian]
- Vahidian Kamyar, T & Omrani, Gh. (2006). *Persian Grammar*. Tehran: Samat. [In Persian]
- Zarrinkoob, A. (1996). *Poetry without falsehood, poetry without mask*. Tehran: Javidan. [In Persian]